

ارزیابی سیاست‌های حمایت از تولیدکنندگان شیر در ایران: ۱۳۶۸-۸۷

سید صفدر حسینی و سمانه ایروانی*

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۰۷/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۰۴/۱۴

چکیده

در این پژوهش سیاست‌های حمایت از تولیدکنندگان شیر در چهار برنامه‌ی توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (دوره‌ی زمانی ۱۳۶۸-۸۷) با استفاده از شاخص برآورد حمایت از تولیدکنندگان و شاخص حمایت درصدی تولیدکنندگان محاسبه و ارزیابی شده است. داده‌های موردنیاز برای محاسبه‌ی این شاخص‌ها از روش کتابخانه‌ی و منابع آماری گرفته شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند که حمایت از تولیدکنندگان شیر در همه‌ی سال‌های مورد بررسی منفی بوده و میانگین حمایت‌ها در برنامه‌ی اول تا چهارم به ترتیب -۸۱ ، -۷۱ ، -۳۸ و -۱۸ میلیارد ریال برآورد شده است. با این حال حمایت درصدی تولیدکنندگان روند افزایشی داشته و میانگین آن از ۱۹۰% منفی در برنامه‌ی اول توسعه به $۳۵/۶\%$ منفی در برنامه‌ی چهارم افزایش یافته است. نتایج این مطالعه هم‌چنین نشان می‌دهد که حمایت از قیمت بازاری روند افزایشی، اما حمایت‌های بودجه‌ی دولت به قیمت ثابت روند کاهشی داشته است. بیش‌ترین حمایت بودجه‌ی دولت مربوط به یارانه‌ی انرژی بوده است. یافته‌های این مطالعه می‌تواند برای دولت و مجلس در تدوین و تنظیم جهت‌گیری سیاست‌های کشاورزی در برنامه‌ی پنجم توسعه و اجرای قانون هدف‌مندی‌سازی یارانه‌ها مفید باشد.

طبقه بندی JEL: Q16, Q17, Q18

واژه‌های کلیدی: سیاست‌های حمایتی، شاخص PSE، شاخص درصد PSE، شیر، ایران

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

* به ترتیب استاد و کارشناس ارشد اقتصاد کشاورزی. دانشکده‌ی اقتصاد و توسعه‌ی کشاورزی، دانشگاه تهران
Email: Hosseini_Safdar@yahoo.com

مقدمه

افزایش مصرف سرانه‌ی شیر به دلیل ارزش غذایی بالای آن یکی از اهداف مهم مورد نظر برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران است. میزان مصرف سرانه‌ی شیر در ایران حدود ۱۲۰ کیلوگرم در سال ۱۳۸۷ بود، در حالی که میزان مصرف توصیه شده‌ی سازمان بهداشت جهانی ۱۶۰ کیلوگرم به ازای هر فرد بالغ در سال است. (آمارنامه‌ی کشاورزی، ۱۳۸۷). به دلیل فاصله‌ی بسیار مصرف فعلی با میزان توصیه شده، افزایش تولید و مصرف شیر یکی از هدف‌های مهم دولت، سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان در برنامه‌های توسعه‌ی کشور و به‌ویژه در برنامه‌های توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور در توسعه‌ی زیربخش دام‌پروری، و به دنبال آن بخش کشاورزی بوده است (حسینی و عرفانیان، ۱۳۸۷)، به طوری که سیاست‌های مختلفی برای افزایش تولید و مصرف شیر و فرآورده‌های لبنی در کشور برگزیده شده است. از مهم‌ترین این حمایت‌ها می‌توان به سیاست قیمت پایه‌ی شیر، تدارک نهاده‌های دامی با قیمت مناسب برای دام‌داران، پرداخت یارانه به برخی از صنایع فرآوری شیر، یارانه‌ی مصرف‌کننده، اجرای برنامه‌ی شیر مدارس، پرداخت بخشی از حق بیمه، اجرای طرح واکسن‌زنی و خدمات درمانی دام اشاره کرد (کاظم نژاد و همکاران، ۱۳۸۳). از طرفی، آزادسازی اقتصادی و کاهش حمایت‌های داخلی از بخش کشاورزی و محصولات این بخش بعد از مذاکرات دور اروگوئه در کشورهای مختلف مورد توجه قرار گرفته است، و بیش‌تر کشورها به ارزیابی سیاست‌های حمایتی خود و کاهش حمایت‌های منحرف‌کننده‌ی تجارت پرداخته‌اند. به عنوان مثال اتحادیه‌ی اروپا، امریکا و کانادا که بیش‌ترین میزان حمایت از تولیدکننده‌ی شیر را دارند (کاظم نژاد و همکاران، ۱۳۸۳) با برگزیدن سیاست‌های مناسب در صدد کاهش این حمایت‌ها برآمده‌اند، به طوری که در دوره‌ی زمانی ۲۰۰۴-۱۹۸۶، درصد حمایت از تولیدکنندگان شیر در اتحادیه‌ی اروپا و کانادا به ترتیب از ۴۲ و ۷۲٪ در سال ۱۹۸۶ به ۳۰ و ۵۲٪ در سال ۲۰۰۴ کاهش یافته است (سازمان همکاری و توسعه‌ی اقتصادی، ۲۰۰۵). بنابراین، با توجه به اهمیت افزایش تولید و به دنبال آن مصرف شیر در کشور از سویی، و فرآیند آزادسازی اقتصادی و تجاری در سطح بین‌الملل و موضوع پیوستن ایران به سازمان تجارت جهانی از سویی دیگر،

ارزیابی سیاست‌های حمایتی از تولیدکنندگان شیر... ۳

بررسی و ارزیابی سیاست‌های حمایتی و محاسبه‌ی مقادیر حمایت از تولیدکننده و بررسی جهت‌گیری سیاست‌های حمایتی ضرورت می‌یابد. در زمینه‌ی ارزیابی سیاست‌های حمایتی از بخش کشاورزی پژوهش‌های مختلفی در خارج از کشور انجام گرفته است. در ایران نیز پژوهش‌های اندکی به ارزیابی سیاست‌های حمایتی از شیر پرداخته اند، که در ادامه به برخی از این پژوهش‌ها اشاره می‌شود. سازمان همکاری و توسعه‌ی اقتصادی در سال ۲۰۰۵ شاخص‌های برآورد حمایت از تولیدکننده، و برآورد حمایت از مصرف‌کننده‌ی کالاهای مختلف بخش کشاورزی را برای کشورهای عضو سازمان برای دوره‌ی ۲۰۰۴-۱۹۸۶ محاسبه کرده است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که در بیش‌تر کشورهای عضو سازمان همکاری و توسعه‌ی اقتصادی، حمایت از مصرف‌کنندگان کالاهای مورد بررسی از جمله شیر رو به افزایش بوده، در حالی که حمایت از تولیدکنندگان روند کاهشی داشته است. به طوری که حمایت از تولیدکنندگان شیر برای کشور استرالیا از ۵۳٪ در سال ۱۹۸۶ به ۱۴٪ در سال ۲۰۰۴ کاهش یافته است. هم‌چنین مقدار این شاخص در ژاپن از ۷۱٪ به ۶۶٪، و در ترکیه از ۵۳٪ به ۳۴٪ کاهش یافته است. مقادیر حمایتی در این کشورها حاکی از سطوح بالای حمایت از تولیدکنندگان در این کشورها است، که با پیوستن به سازمان تجارت جهانی ملزم به کاهش این حمایت‌ها شده اند. در پژوهش دیگری که با عنوان سیاست‌های کشاورزی در کشورهای غیرعضو سازمان همکاری و توسعه‌ی اقتصادی در سال ۲۰۰۷ صورت گرفته است، سیاست‌های حمایتی از بخش کشاورزی از طریق برآورد شاخص‌های بالا برای دوره‌ی ۲۰۰۵-۱۹۹۵ بررسی شده است. در کشورهای مورد نظر، شاخص حمایت درصدی مصرف‌کنندگان ((CSE%)) در حال کاهش، و شاخص حمایت درصدی تولیدکنندگان ((PSE%)) در حال افزایش بوده است. به طور مثال، درصد کل حمایت از تولیدکنندگان بخش کشاورزی در برزیل در سال ۱۹۹۵ به اندازه‌ی ۵-٪ و در سال ۲۰۰۵، ۶٪ بوده است. در بلغارستان این شاخص از ۳۳-٪ در آغاز دوره به ۶٪ در پایان دوره رسیده است. حسینی و دور اندیش در سال ۱۳۸۷ در مطالعه‌ی خود با عنوان تعیین ترکیب بهینه‌ی مجموعه‌ی از ابزارهای سیاستی در بازار محصولات گندم، شیر و گوشت مرغ با استفاده از ره‌یافت کمینه‌سازی تغییرات تابع زیان

اجتماعی و روش بوت استراچ را مورد بررسی قرار می‌دهند. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که در بازار شیر، دولت با به‌کارگیری هم‌زمان سه ابزار مهم سیاستی یارانه به مصرف‌کنندگان، اجرای برنامه‌ی شیر مدارس و خرید شیر از دام‌داران به قیمت بیش‌تر از قیمت تعادلی، بیش‌تر مصرف‌کنندگان را نسبت به تولیدکنندگان حمایت کرده است. نتایج حاصل از بهینه‌سازی سیاست‌های دولت در بازار شیر نیز نشان می‌دهد که ترکیب بهینه‌ی ابزارهای سیاستی، هزینه‌های دولت و زیان اجتماعی را از راه حذف ابزارهای سیاستی حمایت از تولیدکنندگان و کاهش یارانه‌ی مصرف‌کننده کاهش می‌دهد. در سطح بهینه‌ی ابزارهای سیاستی، اضافه‌ی رفاه گروه‌های مصرف‌کننده‌ی شیر با افزایش مقدار شیر یارانه‌ی، نسبت به سطوح فعلی افزایش می‌یابد. بر اساس نتایج این مطالعه پیش‌نهاد شد که قیمت یارانه‌ی شیر تا حد کمی افزایش یابد، اما مقدار توزیع شیر یارانه‌ی نیز افزایش پیدا کند، به طوری که همه‌ی شیر وارد شده به صنایع فرآوری این محصول به قیمت یارانه‌ی و یا در قالب برنامه‌ی شیر مدارس توزیع شود. رحیمی (۱۳۷۹) در پژوهش خود با عنوان «سیاست‌های حمایتی از کشاورزی، مطالعه‌ی موردی بخش‌های دام و شیلات کشور» حمایت از بخش دام و طیور را با استفاده از نرخ‌های حمایت اسمی و حمایت موثر برای دوره‌ی ۷۴-۱۳۶۸ محاسبه کرد. نتایج نشان داد که در سال‌های مورد بررسی، در میان محصولات دامی، به‌ترتیب گوشت گوسفند و مرغ، بیش‌ترین نرخ حمایت اسمی را دریافت کرد. هم‌چنین شیر و گوشت گاو نیز به‌ترتیب با نرخ حمایت ۱۱/۲- و ۹/۷-، کم‌ترین نرخ‌های حمایت اسمی را داشت. مهم‌ترین دلیل کم بودن نرخ حمایت اسمی از شیر، پرداخت یارانه به شیر مصرفی و بازار کنترل شده در بخشی از تقاضا برای این محصول بیان شده است.

با توجه به پژوهش‌های صورت گرفته در کشور ملاحظه می‌شود که پژوهش جامع و کاملی که سیاست‌های مختلف حمایتی از تولیدکنندگان شیر را مورد ارزیابی قرار داده باشد وجود ندارد، چونان که در مطالعه‌ی رحیمی (۱۳۷۹) فقط حمایت‌های قیمتی از تولیدکنندگان مورد توجه قرار گرفته و به حمایت‌های بودجه‌ی توجهی نشده است. ضمن این که دوره‌ی مورد مطالعه تنها برنامه‌ی اول و دوم را شامل شده است. در مطالعه‌ی حسینی و دوراندیش نیز تنها

ارزیابی سیاست‌های حمایتی از تولیدکنندگان شیر... ۵

سه ابزار حمایتی بررسی شده است. بنابراین انجام پژوهشی جامع برای ارزیابی سیاست‌های حمایتی از تولیدکنندگان شیر و بررسی روند حمایت‌ها در برنامه‌های توسعه برای برگزیدن سیاست‌های مناسب در پیوستن ایران به سازمان تجارت جهانی و سیاست‌گذاری مناسب در راستای حمایت مطلوب از تولیدکنندگان ضروری است. از این رو، هدف اصلی این پژوهش محاسبه‌ی مقادیر حمایت از تولیدکننده‌ی شیر با استفاده از معیارهای استاندارد جهانی، و بررسی روند این حمایت در برنامه‌های اول تا چهارم توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور (۸۷-۱۳۶۸) است.

روش تحقیق

در این پژوهش سیاست‌های حمایتی از تولیدکنندگان شیر با استفاده از شاخص برآورد حمایت از تولیدکنندگان (PSE) که توسط سازمان همکاری و توسعه‌ی اقتصادی در سال ۱۹۹۹ ارائه شد، و شاخص‌های فرعی آن در دوره‌ی زمانی ۸۷-۱۳۶۸ مورد بررسی و ارزیابی قرار می‌گیرد. بنابراین ابتدا شیوه‌ی محاسبه‌ی شاخص PSE، سپس چه‌گونگی محاسبه‌ی شاخص‌های درصد PSE، NPC و NAC، و در نهایت نحوه‌ی جمع‌آوری داده‌ها و تعدیل‌های مربوط بیان می‌شود.

۱- شاخص برآورد حمایت از تولیدکنندگان شیر (PSE)

شاخص برآورد حمایت از تولیدکنندگان شامل حمایت‌های درآمدی مستقیم و غیر مستقیم، برخی مزایای مالیاتی، امتیاز دریافت اعتبار و یارانه بر نرخ بهره و سیاست‌های سطح ناحیه‌یی است که بر حسب واحد پولی یا به شکل درصد بیان می‌شود (سازمان همکاری و توسعه‌ی اقتصادی، ۲۰۰۰). درصد برآورد حمایت از تولیدکنندگان در سطح ملی به شکل نسبت برآورد حمایت از کل تولیدکنندگان بخش کشاورزی به کل دریافت‌های ناخالص کشاورزان ارائه می‌شود. کل دریافت‌های ناخالص کشاورزان شامل ارزش محصول بر حسب قیمت‌های سر

مزرعه به علاوه‌ی پرداخت‌های دولت به کشاورزان است (همان‌جا). بر اساس تعریف سازمان همکاری و توسعه‌ی اقتصادی، سیاست‌های مربوط به شاخص برآورد حمایت از تولیدکنندگان به هشت دسته تقسیم می‌شود. دسته‌ی نخست حمایت‌های قیمتی محصولات است که حمایت از قیمت بازاری نامیده می‌شود. هفت دسته‌ی دیگر پرداخت‌های دیگر دولت به کشاورزان است که با عنوان پرداخت‌های بودجه‌یی از آن‌ها یاد می‌شود (همان‌جا).

بیان نظری شاخص برآورد حمایت از تولیدکنندگان شیر به صورت زیر است (سازمان همکاری و توسعه‌ی اقتصادی، ۲۰۰۰):

$$PSE = MPS + BP \quad (1)$$

که در آن، PSE شاخص برآورد حمایت از تولیدکنندگان شیر، MPS شاخص حمایت از قیمت بازاری شیر و BP پرداخت‌های بودجه‌یی به شیر را نشان می‌دهد. در ادامه، ابتدا شاخص حمایت از قیمت بازاری و سپس حمایت‌های بودجه‌یی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۱- شاخص حمایت از قیمت بازاری

شاخص حمایت از قیمت بازاری (MPS) مجموع حمایت‌های قیمتی از محصول را نشان می‌دهد. شاخصی از ارزش پولی پرداخت‌های ناخالص از مصرف‌کنندگان و مالیات‌دهندگان به تولیدکنندگان بخش کشاورزی، که بر اثر سیاست‌های حمایتی دولت از بخش کشاورزی و بدون توجه به ماهیت، هدف‌ها و تاثیر این سیاست‌ها بر درآمد و تولید مزرعه‌ها صورت می‌گیرد (پرتگال، ۲۰۰۲). به عبارت دیگر شاخص حمایت از قیمت بازاری همه‌ی حمایت‌های قیمتی ناشی از به‌کارگیری سیاست‌های مختلف مرزی مانند سیاست‌های وارداتی (تعرفه‌ها، مالیات‌ها، سهمیه‌های وارداتی، سهمیه‌های تعرفه‌یی و مجوزها)، سیاست‌های صادراتی که به ابزارهای افزایش‌دهنده (یارانه‌های صادراتی، اعتبارات صادراتی و کمک‌های غذایی خارجی) و محدودکننده‌ی صادرات (محدودیت‌های مقداری، مجوزها، تحریم‌های صادراتی و مالیات‌های صادراتی) تقسیم می‌شود، و سیاست‌های حمایت از قیمت داخلی (سهمیه‌بندی تولید، قیمت‌های کف و سقف و خریدهای تضمینی دولت، کمک‌های غذای داخلی و

ارزیابی سیاست‌های حمایتی از تولیدکنندگان شیر... ۷

ذخیره‌سازی‌های عمومی) را منعکس می‌کند (سازمان همکاری و توسعه‌ی اقتصادی، ۲۰۰۷).

MPS برای شیر بر اساس رابطه‌ی زیر محاسبه می‌شود:

$$MPS = (P_d - P_{ab}) \times QP - LV \quad (2)$$

که در آن، MPS شاخص حمایت از قیمت بازاری شیر، P_d قیمت داخلی شیر، P_{ab} قیمت مرزی تعدیل شده‌ی شیر، QP مقدار تولید کالای شیر، و LV مالیات‌های قیمتی برای تولیدکنندگان شیر را نشان می‌دهد. در ادامه هر یک از اجزای شاخص حمایت از قیمت بازاری تعریف و نحوه‌ی محاسبه‌ی آن‌ها بیان می‌شود.

الف- قیمت مرزی تعدیل شده: به طور کلی قیمت داخلی یک کالا ممکن است خیلی متفاوت از قیمت همان کالا در سر مرز باشد. این مساله به‌ویژه برای کالاهای دامی، شکر، کشمش و انواع آب‌میوه که سطح معنی‌داری از فرآوری و بازاریابی بر آن‌ها انجام می‌گیرد، بسیار مهم است. افزون بر این، هزینه‌هایی مانند حمل و نقل، تخلیه و انبارداری نیز بر قیمت کالای وارداتی (صادراتی) اثر می‌گذارد. بنابراین انجام تعدیل‌های مربوط به این هزینه‌ها می‌تواند اثر چشم‌گیری بر میزان حمایت از قیمت بازاری داشته باشد (سازمان همکاری و توسعه‌ی اقتصادی، ۲۰۰۷). در همین راستا چه‌گونگی محاسبه و تعدیل قیمت مرزی تعدیل شده، P_{ab} ، برای شیر که یک کالای وارداتی است بر اساس رابطه‌ی (۳) بیان می‌شود:

$$P_{ab} = P_b \times Q_{adj} + (C_p + T_{d1}) - (T_{d2} + M) \quad (3)$$

که در آن، P_{ab} قیمت مرزی تعدیل شده‌ی شیر، P_b قیمت در سر مرز، Q_{adj} ضریب تعدیل تفاوت‌های کالایی، C_p هزینه‌های مرزی (انواع هزینه‌های گمرکی و غیرگمرکی در لب مرز به غیر از تعرفه‌ها و هزینه‌هایی که از سیاست‌های تجاری ناشی می‌شود)، T_{d1} همه‌ی هزینه‌های بارگیری، حمل و نقل، تخلیه، نگهداری و بازاریابی کالای وارداتی از لب مرز تا بازار عمده فروشی، T_{d2} همه‌ی هزینه‌های بارگیری، حمل و نقل، تخلیه، نگهداری و بازاریابی کالای

داخلی از مزرعه تا بازار عمده فروشی، M همه‌ی هزینه‌های فرآوری و بازاریابی کالای داخلی از مزرعه تا بازار عمده فروشی است. به این ترتیب، روابط بالا قیمت کالاهای تولید داخل و قیمت کالای وارداتی را در سر مزرعه قابل مقایسه می‌کند. در مطالعه‌ی حاضر مقایسه‌ی کالاهای در سطح بازار عمده فروشی صورت خواهد گرفت، بنابراین قسمت $(Td2+M)$ در رابطه‌ی (۳) در محاسبه‌ی قیمت تعدیل شده در نظر گرفته نمی‌شود.

ب- مالیات‌های قیمتی (تولیدی): این مالیات‌ها به صورت بخشی از سیاست‌های حمایت از قیمت بازاری برای تولیدکنندگان کالاهای کشاورزی به کار می‌رود. برای مثال مالیات‌هایی که از تولیدکنندگان شیر در اتحادیه‌ی اروپا در صورت افزایش تولید از مقداری مشخص گرفته می‌شود، جزء مالیات‌های قیمتی یا تولیدی محسوب می‌شود (سازمان همکاری و توسعه‌ی اقتصادی، ۲۰۰۷). برای محصول شیر در ایران این گونه مالیات‌ها وجود ندارد.

۱-۲- پرداخت‌های بودجه‌یی

جزء دیگری که در محاسبه‌ی شاخص برآورد حمایت از تولیدکنندگان بیان شد پرداخت‌های بودجه‌یی دولت (BP) به تولیدکنندگان است. طبق روش سازمان همکاری و توسعه‌ی اقتصادی، پرداخت‌های بودجه‌یی به ۷ دسته تقسیم می‌شود:

الف) پرداخت بر اساس مقدار محصول، ب) پرداخت بر اساس سطح زیرکشت یا تعداد دام، ج) پرداخت بر اساس سابقه‌ی مشارکت در برنامه‌های کشاورزی، د) پرداخت بر اساس استفاده از نهاده‌های یارانه‌یی، ه) پرداخت به منظور محدود کردن استفاده از نهاده‌های خاص، و) پرداخت بر اساس درآمد کلی کشاورزان، و ز) دیگر پرداخت‌ها. در ادامه پرداخت‌های بودجه‌یی و تعدیلات مربوط به آن برای شیر در ایران بیان خواهد شد.

۲- دیگر شاخص‌های حمایت از تولیدکنندگان شیر

در ارزیابی سیاست‌های حمایتی از تولیدکنندگان، شاخص حمایت درصدی، ضریب کمک اسمی و ضریب حمایت اسمی تولیدکنندگان شاخص‌های مهم‌تری نسبت به شاخص برآورد حمایت از تولیدکنندگان است، چون این شاخص‌ها به صورت درصد و نرخ بیان می‌شود و در نتیجه تحت تاثیر عواملی مانند نرخ تورم، اندازه و ساختار بخش کشاورزی و اهمیت نسبی کالاها در این بخش قرار نمی‌گیرد. به همین دلیل مقایسه‌ی بهتری از مقدار حمایت را در طول زمان، میان کشورهای مختلف و هم‌چنین میان کالاهای مختلف ارائه می‌دهد (سازمان همکاری و توسعه‌ی اقتصادی، ۲۰۰۷). در ادامه‌ی پژوهش تعریف‌ها و چه‌گونگی محاسبه این شاخص‌ها بیان می‌شود.

۲-۱- شاخص حمایت درصدی تولیدکننده

شاخص حمایت درصدی به عنوان نسبت دریافتی تولیدکننده‌ی یک کالای خاص از حمایت‌های دولت به کل دریافتی‌های ناخالص مربوط به آن کالا تعریف می‌شود. به بیان دیگر، شاخص حمایت درصدی نشان می‌دهد چند درصد از دریافتی‌های تولیدکنندگان ناشی از سیاست‌های حمایتی دولت بوده است. چه‌گونگی محاسبه‌ی این شاخص برای شیر در رابطه‌ی (۴) آمده است:

$$\%PSE = \frac{PSE}{GFR} \times 100 = \left(\frac{MPS + BP}{VP + BP} \right) \times 100 \quad (4)$$

در این رابطه، %PSE شاخص حمایت درصدی تولیدکنندگان شیر، PSE شاخص برآورد حمایت از تولیدکنندگان شیر، GER دریافتی‌های ناخالص تولیدکنندگان شیر، MPS حمایت از قیمت بازاری شیر، VP ارزش کل تولید شیر در قیمت داخلی و BP مجموع پرداختی‌های بودجه‌ی دولت به تولیدکنندگان شیر است.

۲-۲- ضریب حمایت اسمی تولیدکننده

ضریب حمایت اسمی تولیدکننده براساس نسبت متوسط قیمت دریافتی تولیدکنندگان (بر حسب قیمت‌های داخلی) به قیمت دریافتی بر حسب قیمت مرزی محاسبه می‌شود. بنابراین اگر ضریب حمایت اسمی تولیدکننده یک باشد، نشان می‌دهد که قیمت دریافتی کشاورزان برابر قیمت سر مرز محصول است. ضریب حمایت اسمی تولیدکننده به صورت زیر محاسبه می‌شود

$$NPC_p = [(P_d - P_b)] / P_b + 1 \quad (5)$$

که در آن، NPC_p ضریب حمایت اسمی تولیدکنندگان شیر، P_d قیمت داخلی، و P_b قیمت وارداتی را نشان می‌دهد.

۲-۳- ضریب کمک اسمی تولیدکننده

در شاخص ضریب کمک اسمی تولیدکنندگان، نسبت ارزش درآمدهای ناخالص تولیدکنندگان، که حمایت‌ها را نیز در برمی‌گیرد، به ارزش درآمد ناخالص تولیدکنندگان بر پایه‌ی قیمت‌های جهانی اندازه‌گیری می‌شود. زمانی که ضریب کمک اسمی ۱ باشد، بدان مفهوم است که درآمدهای ناخالص تولیدکنندگان، بدون حمایت حاصل شده یا حمایت در کسب درآمدهای تولیدکنندگان نقشی نداشته است. بنابراین هر چه این شاخص بزرگ‌تر از ۱ باشد، سهم بازار در کسب درآمد تولیدکنندگان به همان نسبت کم‌تر بوده و حمایت نقش بیش‌تری داشته است. شاخص ضریب کمک اسمی تولیدکنندگان شیر بر اساس رابطه‌ی (۶) محاسبه می‌شود:

$$NAC_p = \left[\left(\frac{GFR}{VP - MPS} \right) + 1 \right] = 1 + \frac{\%PSE}{(100 - \%PSE)} \quad (6)$$

ارزیابی سیاست‌های حمایتی از تولیدکنندگان شیر... ۱۱

که در این رابطه، VP ارزش تولید شیر در قیمت جهانی، GER دریافتی‌های ناخالص تولیدکنندگان شیر، MPS حمایت از قیمت بازاری و PSE٪ شاخص حمایت درصدی تولیدکننده‌ی شیر را نشان می‌دهد.

۳- داده‌های مورد استفاده

در این پژوهش، داده‌های سری زمانی قیمت داخلی شیر خام، قیمت لب مرز (وارداتی)، مقدار تولید، هزینه‌های حمل و نقل، بارگیری، انبارداری و تخلیه در لب مرز و پرداخت‌های مختلف دولت به تولیدکنندگان شیر در دوره‌ی ۸۷-۱۳۶۸ به‌کار رفته است. در برخی از این آمار تعدیل‌هایی صورت گرفته است که در ادامه بیان می‌شود.

۳-۱- قیمت داخلی و مرزی تعدیل شده

در انتخاب قیمت توجه به این مساله که مقایسه‌ی کالاها (کالای داخلی با کالای وارداتی (صادراتی)) در چه سطحی از بازار صورت می‌گیرد اهمیت دارد. برای مثال، اگر کالاها در سر مزرعه مورد مقایسه قرار گیرد باید از قیمت کالا در سر مزرعه استفاده شود. هم‌چونین، انتخاب کالا برای مقایسه با کالای مشابه در سر مرز باید مورد توجه قرار گیرد. برای مثال قیمت شیر خام باید با قیمت شیر خام در سر مرز مقایسه شود (سازمان همکاری و توسعه‌ی اقتصادی، ۲۰۰۷). بنابراین با توجه به این که واردات شیر به صورت پودر شیر است، امکان مقایسه‌ی قیمت آن با قیمت شیر خام در بازار داخلی وجود ندارد. بنابر این برای محاسبه‌ی قیمت شیر خام در لب مرز از قیمت سیف کره و پودر شیر استفاده شده است. دو جزء مهمی که در همه‌ی تولیدات لبنی وجود دارد شامل چربی و مواد جامد غیرچرب است. برای محاسبه‌ی قیمت مرزی شیر خام، ابتدا قیمت‌های مرزی کره و پودر شیر بر اساس قیمت ضمنی چربی و مواد جامد غیرچرب و سهم این مواد در کره و پودر شیر بر اساس روابط زیر بیان می‌شود (سازمان همکاری و توسعه‌ی اقتصادی، ۲۰۰۷).

$$\begin{aligned} aX + cY &= P_{bb} \\ bX + dY &= P_{bs} \end{aligned} \quad (7)$$

که در آن، X قیمت ضمنی چربی شیر، Y قیمت ضمنی مواد جامد غیر چرب، a و $b\%$ چربی به ترتیب در یک تن از کره و پودر شیر، c و $d\%$ مواد جامد غیر چرب به ترتیب در یک تن از کره و پودر شیر، P_{bb} قیمت لب مرز کره و P_{bs} قیمت لب مرز پودر شیر است. با حل معادله‌های بالا نتایج زیر حاصل می‌شود:

$$X = \frac{dP_{bb} - cP_{bs}}{ad - bc} \quad \text{و} \quad Y = \frac{aP_{bs} - bP_{bb}}{ad - bc} \quad (8)$$

به همین ترتیب، قیمت ضمنی شیرخام را بر اساس درصد چربی و مواد جامد غیر چرب و قیمت ضمنی این مواد می‌توان به صورت زیر بیان کرد:

$$P_{bm} = eX + fY \quad (9)$$

که در آن، $e\%$ چربی در هر تن شیر خام و $f\%$ ماده‌ی جامد غیر چرب در هر تن شیرخام را نشان می‌دهد. با توجه به روابط (۸) و (۹) قیمت لب مرز شیرخام را می‌توان به صورت زیر نوشت:

$$P_{bm} = \alpha P_{bb} + \beta P_{bs} \quad (10)$$

در این رابطه α و β به صورت زیر محاسبه می‌شود.

$$\alpha = \frac{de - bf}{ad - bc} \quad \text{و} \quad \beta = \frac{af - ce}{ad - bc} \quad (11)$$

در پژوهش حاضر، چربی در شیر خام (e) 4% ، چربی در کره (a) 81% ، چربی در پودر شیر (b) 1% و مواد جامد غیر چرب در شیر خام (f) 8% ، در کره (c) 1% و در پودر شیر (d) 86% در نظر گرفته شده است (نظر کارشناسان تغذیه و سازمان همکاری و توسعه اقتصادی، ۲۰۰۷). آمار مربوط به قیمت‌های لب مرز از سایت فائو و وزارت کشاورزی تهیه شده است. افزون بر تعدیلات کیفی، تعدیلات مربوط به هزینه‌ی حمل و نقل (T_{dl}) نیز صورت گرفته

ارزیابی سیاست‌های حمایتی از تولیدکنندگان شیر... ۱۳

است. برای این منظور هزینه‌ی حمل کالا از بندر امام خمینی (ره) تا شهر تهران به اضافه‌ی هزینه‌های غیرگمرکی در لب مرز (مانند هزینه‌های بارگیری و تخلیه، هزینه‌های انبارداری، عوارض بندری و حقوق بندری برای کشتی و کالا) از قیمت لب مرز شیر کم شده است. به این صورت که هزینه‌ی هر تن - کیلومتر - ریال حمل شیر به وسیله‌ی بارگیر یخچال‌دار در مسافت میان بندر امام خمینی (ره) و شهر تهران ضرب شده و از قیمت لب مرز برای هر تن این کالا کم شده است. بندر امام به این دلیل که بیش‌ترین حجم مبادلات تجاری کشور در این بندر صورت می‌گیرد (گمرک ج.ا.ایران)، مبدا حمل کالا گرفته شده است. تهران نیز به دلیل داشتن بزرگ‌ترین بازار مصرف شیر و هم‌چونین وجود بیش‌ترین گاوداری‌های صنعتی تولیدکننده‌ی شیر (مرکز آمار ایران، سال‌های مختلف) در این شهر به عنوان مقصد حمل کالا در نظر گرفته شده است.

۲-۳- پرداخت‌های بودجه‌یی به تولیدکنندگان شیر

حمایت‌های بودجه‌یی دولت از تولیدکنندگان شیر شامل یارانه به نهاده‌های تولید، انرژی، بیمه و تسهیلات ارزان قیمت است. در زیر نحوه‌ی محاسبه‌ی هریک از این حمایت‌ها بیان شده است.

۱- **یارانه به نهاده‌های تولید:** نهاده‌هایی که توسط شرکت پشتیبانی امور دام به قیمت یارانه‌یی توزیع می‌شود شامل ذرت، کنجاله‌ی سویا، پودر ماهی و جو است. میزان کل یارانه‌ی پرداختی برای هر یک از این نهاده‌ها با توجه به اختلاف قیمت یارانه‌یی این نهاده‌ها، میانگین قیمت این نهاده‌ها در بازار آزاد و میزان توزیع شده‌ی آن‌ها توسط شرکت پشتیبانی امور دام به دست آمده است. سپس میزان یارانه‌ی پرداختی به شیر با توجه به سهم تولید یک کیلو شیر از مصرف نهاده‌های پیش گفته به دست آمده است. آمار مربوط به قیمت‌ها از شرکت پشتیبانی امور دام و ضرایب تبدیل برای تخصیص یارانه‌های جو، ذرت و کنجاله سویا به شیر با توجه به بررسی‌ها و مصاحبه با استادان گروه علوم دامی دانشگاه تهران به دست آمده است.

۲- **بیمه‌ی محصولات کشاورزی:** یکی دیگر از سیاست‌های حمایتی در بخش دام و طیور، بیمه‌ی محصولات این بخش است. مقدار یارانه‌ی در نظر گرفته شده در این پژوهش به عنوان یارانه‌ی بیمه، سهم دولت از کل حق بیمه‌های دریافتی برای گاوهای شیری است. آمار مربوط به بیمه برای محاسبه‌ی یارانه‌ی بیمه از صندوق بیمه‌ی محصولات کشاورزی گرفته شده است.

۳- **یارانه‌ی انرژی:** این یارانه مربوط به مواد سوختی مانند نفت سفید، گازوییل، گاز مایع و طبیعی، بنزین و هم‌چونین یارانه‌ی برق گاوداری‌های صنعتی تولیدکننده‌ی شیر می‌شود. چه‌گونه‌ی محاسبه‌ی این یارانه بر اساس مقدار استفاده‌ی هر یک از مواد سوختی در گاوداری‌های کل کشور، اختلاف قیمت یارانه‌ی و لب مرز هر ماده‌ی سوختی و هزینه‌های حمل با بارگیر بونکر از بندر امام خمینی تا شهر تهران به دست می‌آید. اطلاعات مربوط به میزان مصرف سوخت‌های مختلف در دام‌داری‌های صنعتی تولیدکننده‌ی شیر و تعداد دام‌داری‌های فعال از مرکز آمار ایران به دست آمده است. اطلاعات مربوط به قیمت داخلی و مرزی فرآورده‌های نفتی و قیمت برق نیز از آمارنامه‌ی انرژی و آمارنامه‌ی اطلاعات انرژی مربوط به وزارت نیرو و شرکت بهینه سازی مصرف سوخت استخراج شده است.

۴- **اعتبارات بانکی و یارانه‌ی تبصره‌ها:** یکی دیگر از سیاست‌های حمایتی در بخش دام و طیور، اعطای تسهیلات بانکی با نرخ بهره‌ی کم است. برای محاسبه‌ی یارانه‌ی تسهیلات، از اختلاف میانگین موزون نرخ بهره‌ی وام‌های پرداختی به همه‌ی بخش‌های اقتصاد، نرخ بهره‌ی تسهیلات پرداختی به بخش کشاورزی، و مقدار تسهیلات اعطایی به بخش دام و طیور، استفاده شده است. چه‌گونه‌ی تخصیص این یارانه به شیر با توجه به سهم ارزش تولید شیر از ارزش تولید کل بخش دام و طیور صورت گرفته است. یارانه‌ی تبصره‌ها مربوط به آن بخش از تسهیلات اعطایی بانک کشاورزی به بخش کشاورزی می‌شود که بر اساس تبصره‌های بیان شده در قانون بودجه‌ی کشور از محل بودجه‌ی سالانه‌ی کشور در اختیار بانک کشاورزی به عنوان بانک عامل قرار می‌گیرد. اطلاعات مربوط به این یارانه‌ها از سال ۱۳۸۳ تا ۱۳۸۵ موجود

ارزیابی سیاست‌های حمایتی از تولیدکنندگان شیر... ۱۵

بوده است. آمار مربوط به اعتبارات بانکی از بانک مرکزی ج.ا. ایران و بانک کشاورزی گرفته شده است.

۵- **یارانه‌ی واکسن و سرم دامی:** آمار مربوط به این یارانه از سازمان حمایت مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان و بانک مرکزی به دست آمده است.

یکی از نکات مهم در محاسبه‌ی حمایت از قیمت بازاری، نرخ ارز است. در ایران دو نرخ ارز بازار آزاد و نرخ ارز رسمی توسط بانک مرکزی اعلام می‌شود. این پژوهش به دلیل مقایسه‌ی سطوح حمایت از تولیدکنندگان شیر در ایران و کشورهای منتخب که عمدتاً نرخ‌های ارز آنها بدون دخالت دولت است و در بازار آزاد تعیین می‌شود، از نرخ ارز آزاد استفاده شده است. محاسبات بر اساس دو نرخ دیگر نیز محاسبه شده است، اگرچه در این پژوهش ارائه نگردیده است.

نتایج و بحث

شاخص برآورد حمایت از تولیدکنندگان شیر و سایر شاخص‌های فرعی آن (PSE%)، NAC و NPC) با توجه به الگوی نظری ارائه شده برای دوره‌ی زمانی ۸۷-۱۳۶۸ محاسبه شد. با توجه به شاخص قیمت عمده فروشی کالاهای بخش کشاورزی، دام‌پروری و شکار برای سال پایه‌ی ۱۳۷۶ روند زدایی شد. نتایج حاصل از محاسبه‌ی شاخص‌ها در جدول (۱) آمده است.

جدول (۱). شاخص‌های حمایت از تولیدکنندگان شیر

تعدیل با نرخ ارز آزاد

NPC	NAC	PSE %	مقادیر حمایت به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶ (میلیارد ریال)				سال	برنامه‌های توسعه
			حمایت در هر تن (ریال)	کل حمایت (PSE)	پرداخت‌های بودجه‌یی	حمایت از قیمت بازاری		
0.32	0.37	-170.87	-22917.68	-87.71	6.40	-94.10	1368	برنامه‌ی اول توسعه
0.25	0.32	-208.64	-25099.02	-98.61	10.54	-109.16	1369	
0.25	0.29	-242.89	-24842.78	-100.24	5.93	-106.17	1370	
0.32	0.36	-179.44	-16385.00	-67.92	4.29	-72.20	1371	
0.37	0.39	-156.34	-14873.46	-63.67	2.12	-65.79	1372	
0.33	0.35	-183.30	-15553.06	-69.21	2.35	-71.56	1373	
0.31	0.35	-190.25	-19945.17	-81.23	5.27	-86.50	میانگین برنامه‌ی اول	
0.27	0.29	-249.35	-16982.32	-77.10	1.58	-78.68	1374	برنامه‌ی دوم توسعه
0.33	0.34	-192.05	-15408.24	-72.50	1.85	-74.35	1375	
0.39	0.43	-134.93	-11598.48	-56.77	3.32	-60.10	1376	
0.32	0.37	-166.83	-13858.97	-70.75	5.76	-76.51	1377	
0.27	0.33	-198.62	-14515.54	-80.76	7.59	-88.36	1378	
0.32	0.35	-188.36	-14472.71	-71.58	4.02	-75.60	میانگین برنامه‌ی دوم	
0.43	0.52	-91.27	-7225.57	-40.63	7.97	-48.60	1379	برنامه‌ی سوم توسعه
0.45	0.48	-109.25	-7311.22	-42.02	2.38	-44.41	1380	
0.47	0.50	-100.80	-6543.31	-38.46	2.27	-40.73	1381	
0.51	0.54	-86.43	-5846.97	-36.93	2.00	-38.93	1382	
0.56	0.59	-69.61	-4974.45	-33.43	2.68	-36.11	1383	
0.48	0.52	-91.47	-6380.30	-38.29	3.46	-41.76	میانگین برنامه‌ی سوم	
0.47	0.50	-100.70	-7217.77	-51.82	2.88	-54.70	1384	برنامه‌ی چهارم توسعه
0.79	0.82	-21.80	-1576.93	-12.21	2.29	-14.50	1385	
0.81	0.84	-18.50	-1334.66	-11.01	2.20	-13.22	1386	
0.95	0.99	-1.38	-96.92	-0.85	2.20	-3.05	1387	
0.76	0.79	-35.60	-2556.57	-18.97	2.39	-21.37	میانگین برنامه‌ی چهارم	
0.44	0.48	-134.15	-11708.12	-55.63	3.93	-59.56	میانگین کل برنامه‌ها	

ماخذ: یافته‌های تحقیق

همان‌طور که در جدول (۱) مشاهده می‌شود شاخص حمایت از قیمت بازاری در همه‌ی سال‌های مورد بررسی منفی است و نشان می‌دهد که قیمت داخلی شیر همواره از قیمت جهانی آن کم‌تر بوده است. با این حال حمایت از قیمت بازاری تولیدکنندگان در طول دوره‌ی مورد بررسی روند افزایشی داشته، و از میانگین ۸۶- میلیارد ریال در برنامه‌ی اول توسعه به ۲۱- میلیارد ریال در برنامه‌ی چهارم توسعه افزایش یافته است. نوسان‌های مربوط به

ارزیابی سیاست‌های حمایتی از تولیدکنندگان شیر... ۱۷

شاخص حمایت از قیمت بازاری بیش‌تر ناشی از تغییرات نرخ ارز و قیمت‌های جهانی است. اگر چه مقایسه‌ی روند قیمت‌های مرزی و قیمت‌های داخلی شیر نشان می‌دهد که رشد نسبتاً بالای قیمت‌های داخلی در برنامه‌های توسعه (قیمت‌های داخلی شیر در برنامه‌ی اول و دوم به‌طور متوسط رشد ۱۹٪ داشته که طی برنامه‌ی سوم به ۱۵٪ و در برنامه‌ی چهارم به ۱۳٪ کاهش یافته است)، نسبت به نوسان‌های ۲ تا ۵ درصدی قیمت‌های جهانی بیان‌گر افزایش حمایت‌های قیمتی از تولیدکنندگان شیر و نزدیک شدن قیمت‌های داخلی شیر به سطح قیمت‌های جهانی است. علاوه بر حمایت از قیمت بازاری، پرداخت‌های بودجه‌ی دولت به تولیدکنندگان شیر شامل یارانه به نهاده‌های تولید (ذرت، جو و کنجاله‌ی سویا)، یارانه‌ی دارو و واکسن، پرداخت بخشی از حق بیمه‌ی گاو شیری، پرداخت‌های تبصره‌ی، یارانه‌ی انرژی گاو‌داری‌های تولیدکننده‌ی شیر و یارانه‌ی تسهیلات ارزان‌قیمت بانکی است. مقادیر هریک از این یارانه‌ها و سهم آن‌ها در جدول (۲) داده شده است. در میان انواع حمایت‌های بودجه‌ی دولت از تولیدکنندگان شیر و با توجه به میانگین یارانه‌های مختلف در کل برنامه‌های توسعه، یارانه‌ی انرژی با سهمی برابر با ۷۱٪ از کل حمایت‌های بودجه‌ی، بیش‌ترین سهم را نشان می‌دهد، و یارانه‌ی نهاده‌های تولید و یارانه‌ی تسهیلات با سهم ۱۷٪ و ۸۷٪ به‌ترتیب در رده‌های بعدی قرار گرفته است. مجموع کل حمایت‌های بودجه‌ی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶ نیز روند نزولی داشته، و به‌طور متوسط از ۵ میلیارد ریال در برنامه‌ی اول به ۲ میلیارد ریال در برنامه‌ی چهارم کاهش یافته است. این کاهش حمایت‌های بودجه‌ی، به کاهش یارانه‌ی انرژی، یارانه‌ی نهاده‌های تولید و تسهیلات به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶ مربوط است. کاهش یارانه‌ی مربوط به نهاده‌های تولید در برنامه‌ی سوم توسعه و در پی آزادسازی بازار نهاده‌های تولید دام و طیور صورت گرفته است. کاهش یارانه‌ی انرژی نیز می‌تواند مربوط به کاهش مصرف حامل‌های انرژی در گاو‌داری‌های تولیدکننده‌ی شیر به دلیل کاهش تعداد گاو‌داری‌های فعال در سال‌های اخیر باشد (مرکز آمار ایران). افزون بر این، میزان کل حمایت از تولیدکنندگان (PSE) نشان می‌دهد که با وجود حمایت‌های بودجه‌ی دولت، مجموع کل حمایت از قیمت بازاری و حمایت‌های بودجه‌ی در همه‌ی سال‌های مورد بررسی منفی است، و از تولیدکنندگان شیر

مالیات پنهان گرفته شده است. به طوری که بر اساس حمایت در هر تن، به ازای تولید هر کیلو شیر در برنامه‌ی اول ۱۹ ریال از تولیدکنندگان مالیات گرفته شده است. با این حال، این مقدار در برنامه‌های توسعه روند نزولی داشته و در برنامه‌ی چهارم در هر کیلو شیر ۲/۵ ریال از تولیدکننده مالیات پنهان گرفته شده است.

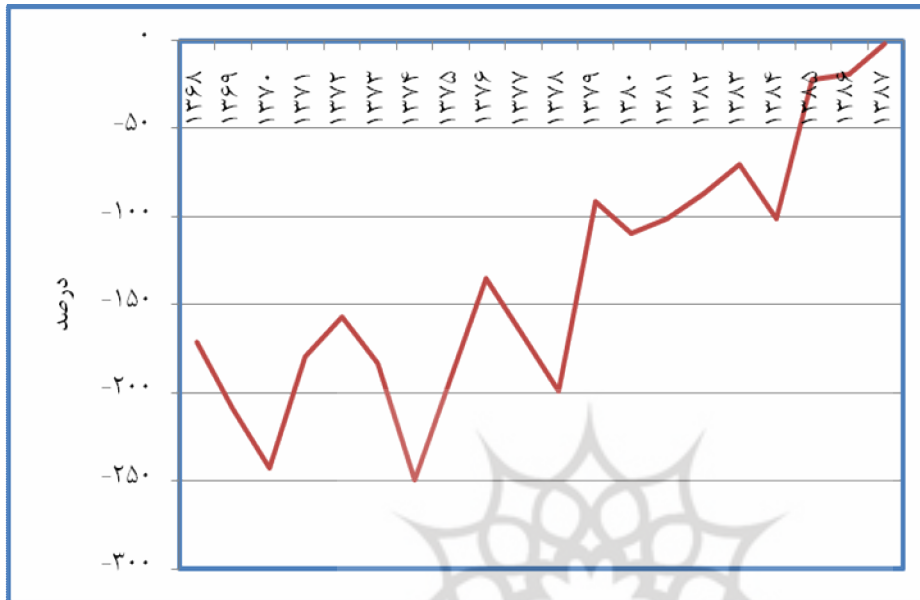
جدول (۲). حمایت‌های بودجه‌یی از تولیدکنندگان شیر به قیمت جاری ارقام به میلیارد ریال

سال	یارانه‌ی یارانه‌ها	یارانه‌ی انرژی	یارانه‌ی دارو	یارانه‌ی بیمه	یارانه‌ی تسهیلات	کل پرداخت‌ها	سهام نهاده	سهام انرژی	سهام دارو	سهام بیمه	سهام تسهیلات
1368	40.19	42.99	0.00	0.00	5.73	88.91	45.20	48.35	0.00	0.00	6.45
1369	40.60	134.05	0.00	0.00	10.90	185.54	21.88	72.25	0.00	0.00	5.87
1370	47.60	69.50	0.00	0.00	12.81	129.92	36.64	53.50	0.00	0.00	9.86
1371	40.13	68.29	0.00	0.00	10.74	119.16	33.68	57.31	0.00	0.00	9.01
1372	12.25	43.97	5.01	0.00	9.38	70.61	17.36	62.27	7.09	0.00	13.28
1373	5.91	90.39	0.00	0.00	11.89	108.19	5.46	83.55	0.00	0.00	10.99
میانگین برنامه‌ی اول	31.11	74.87	0.83	0.00	10.24	117.05	26.70	62.87	1.18	0.00	9.24
1374	30.16	80.86	0.00	0.00	11.26	122.29	24.66	66.13	0.00	0.00	9.21
1375	69.92	69.30	0.00	0.42	20.72	160.37	43.60	43.22	0.00	0.26	12.92
1376	54.86	253.81	0.00	0.81	22.70	332.18	16.51	76.41	0.00	0.24	6.83
1377	129.40	548.38	1.24	0.91	25.84	705.78	18.33	77.70	0.18	0.13	3.66
1378	41.06	1098.93	1.80	2.09	29.12	1173.00	3.50	93.69	0.15	0.18	2.48
میانگین برنامه‌ی دوم	65.08	410.26	0.61	0.85	21.93	498.72	21.32	71.43	0.07	0.16	7.02
1379	49.48	1318.31	1.67	3.27	34.39	1407.11	3.52	93.69	0.12	0.23	2.44
1380	30.80	386.06	2.67	3.66	38.08	461.27	6.68	83.69	0.58	0.79	8.26
1381	18.20	425.17	2.81	4.19	48.97	499.35	3.65	85.14	0.56	0.84	9.81
1382	36.06	378.10	2.26	6.44	74.57	497.44	7.25	76.01	0.46	1.29	14.99
1383	58.42	538.14	5.14	11.76	143.14	756.89	7.72	71.10	0.68	1.55	18.91
میانگین برنامه‌ی سوم	38.59	609.15	2.91	5.86	67.83	724.41	5.76	81.93	0.48	0.94	10.88
1384	18.34	565.33	65.33	18.76	157.37	895.40	2.05	63.14	7.30	2.10	17.58
1385	46.14	591.42	53.33	20.14	96.83	811.88	5.68	72.85	6.57	2.48	11.93
۱۳۸۶	137.38	721.79	17.47	29.64	0.00	906.28	15.16	79.64	1.93	3.27	0.00
۱۳۸۷	307.57	821.36	0.00	33.43	0.00	1162.36	26.46	70.66	0.00	2.88	0.00
میانگین برنامه‌ی چهارم	127.36	674.98	34.03	25.49	63.55	943.98	12.34	71.57	3.95	2.68	7.38
میانگین کل برنامه‌ها	60.72	412.31	7.94	6.78	38.22	529.70	17.25	71.51	1.28	0.81	8.72

ماخذ: ستون ۳ و ۴ به ترتیب صندوق بیمه‌ی محصولات کشاورزی و بانک مرکزی ایران، سایر ستون‌ها محاسبات تحقیق

شاخص حمایت درصدی تولیدکنندگان (PSE%) که نسبت دریافتی تولیدکنندگان شیر از حمایت‌های دولت به کل دریافتی‌های ناخالص تولیدکننده را نشان می‌دهد، در همه‌ی سال‌های مورد بررسی منفی است، که نشان می‌دهد سیاست‌های حمایتی موجب کاهش دریافتی تولیدکنندگان شده است، به طوری که بر اساس میانگین این شاخص طی چهار برنامه‌ی توسعه، بیش‌ترین و کم‌ترین کاهش در دریافتی تولیدکنندگان شیر ناشی از سیاست‌های حمایتی، به ترتیب ۱۹۰٪- در برنامه‌ی اول و ۳۵٪- در برنامه‌ی چهارم توسعه بوده است. در این میان، مقایسه‌ی رشد حمایت درصدی تولیدکنندگان طی برنامه‌های توسعه با رشد قیمت نهاده‌های تولید (کنجاله‌ی سویا، ذرت، پودر ماهی و سبوس گندم) نشان می‌دهد که در برنامه‌های اول و دوم توسعه، حمایت درصدی تولیدکننده (PSE%) به ترتیب رشد سالانه‌ی ۳- و ۵-٪ داشته در حالی که قیمت نهاده‌ها بیش‌ترین رشد سالانه را در این دو برنامه داشته است. قیمت نهاده‌ها به طور متوسط در برنامه‌ی اول ۲۰٪ و در برنامه‌ی دوم ۳۰٪ رشد داشته است. با این حال، در برنامه‌ی سوم و چهارم، حمایت درصدی تولیدکنندگان شیر رشدی مثبت (میانگین ۱۴٪) و بیش از رشد قیمت نهاده‌ها (میانگین ۱۰٪) داشته است (شرکت پشتیبانی امور دام و محاسبات تحقیق). بنابراین ملاحظه می‌شود که حمایت از تولیدکنندگان در برنامه‌های توسعه روند افزایشی داشته است. مقایسه‌ی روند حمایت از تولیدکنندگان شیر در ایران و کشورهای عمده‌ی تولیدکننده‌ی شیر (کانادا، اتحادیه‌ی اروپا و آمریکا) نشان می‌دهد که مقادیر حمایت از تولیدکننده در ایران در دوره‌ی مورد بررسی (۸۷-۱۳۶۸) منفی بوده و طی دوره‌ی روند افزایشی داشته است، در حالی که در کشورهای مورد اشاره، علاوه بر مثبت بودن مقادیر حمایت طی دوره‌ی مورد بررسی، حمایت از تولیدکننده روند کاهشی داشته است. نگاهی به حمایت‌های صورت گرفته از تولیدکنندگان محصولات لبنی در اتحادیه‌ی اروپا نشان می‌دهد که حمایت‌های قیمتی (قیمت‌های مداخله‌ی)، یارانه‌های صادراتی، حمایت‌های تعرفه‌ی و پرداخت‌های مستقیم (پرداختی‌هایی بر اساس استانداردهای حفاظتی، سهمیه‌های تولیدی) از جمله سیاست‌های حمایتی است که در اتحادیه‌ی اروپا اعمال می‌شود. ایالات متحده‌ی آمریکا نیز با استفاده از حمایت‌های تعرفه‌ی و سهمیه‌ی واردات،

پرداخت‌های موردی با عنوان برنامه‌ی قرارداد ضرر درآمد شیر، حمایت‌های قیمتی از راه خرید مانده‌ی تولید محصولات لبنی در یک قیمت پایه، یارانه‌های صادراتی و پرداخت‌های مستقیم بر اساس استانداردهای حفاظتی، سطح زیر کشت، و مقیاس تولید از تولیدکنندگان خود حمایت می‌کند (جیران و کیانی راد، ۱۳۸۶).

نمودار (۱). روند شاخص حمایت درصدی (PSE%) از تولیدکنندگان شیر در ایران

افزون بر شاخص‌های PSE و PSE%، ضرایب کمک و حمایت اسمی تولیدکنندگان که در دو ستون آخر جدول (۱) آمده است، وضعیت قیمت داخلی شیر را نسبت به قیمت‌های جهانی (تجارت آزاد) نشان می‌دهد. با توجه به ضریب کمک اسمی تولیدکنندگان شیر، که نسبت دریافتی تولیدکنندگان در قیمت داخلی را به دریافتی تولیدکنندگان در قیمت جهانی نشان می‌دهد، دریافتی تولیدکنندگان در برنامه‌ی اول توسعه ۶۵٪ کم‌تر از دریافتی آنان در قیمت جهانی بوده است. به بیان دیگر، اگر تولیدکنندگان محصول خود را در بازارهای جهانی عرضه می‌کردند ۶۵٪ بیش‌تر از درآمدی که از فروش کالا در بازار داخلی کسب کرده اند

ارزیابی سیاست‌های حمایتی از تولیدکنندگان شیر... ۲۱

عایدشان می‌شد. با این وجود، در برنامه‌ی دوم تا چهارم توسعه، مقادیر این ضریب نشان دهنده‌ی بهبود وضعیت تولیدکنندگان شیر از فروش کالا در بازار داخلی است. اگرچه نسبت به بازار جهانی هم‌چونان دریافتی کم‌تری به دست می‌آورند. ضریب حمایت اسمی تولیدکنندگان شیر، نسبت قیمت داخلی به قیمت جهانی را نشان می‌دهد که این ضریب می‌تواند قدرت بازاری و درجه‌ی رقابت‌پذیری کالا را نیز نشان دهد. با توجه به جدول، مقدار این ضریب در برنامه‌ی اول تا چهارم توسعه روند افزایشی دارد، و نشان‌دهنده‌ی کاهش نسبت قیمت داخلی شیر به قیمت جهانی است، به طوری که در برنامه‌ی اول توسعه، قیمت‌های داخلی ۶۹٪ کم‌تر از قیمت جهانی بوده است. این مقدار در برنامه‌ی چهارم به ۲۱٪ رسیده است. بنابراین ملاحظه می‌شود که روند قیمت‌های داخلی شیر به سمت افزایش قدرت رقابت‌پذیری این کالا در بازارهای بین‌المللی است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادهای

این پژوهش با هدف محاسبه‌ی مقادیر حمایت از تولیدکنندگان شیر در دوره‌ی ۸۷-۱۳۸۶ و با استفاده از شاخص حمایت از تولیدکنندگان (PSE) و شاخص‌های فرعی آن صورت گرفته است. یافته‌های حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که در برنامه‌های توسعه‌ی اقتصادی اجتماعی و فرهنگی کشور، کل حمایت از تولیدکنندگان شیر (مجموع حمایت‌های بودجه‌یی و قیمتی) منفی بوده و از تولیدکنندگان مالیات پنهان گرفته شده است. با این حال، جهت‌گیری حمایت‌ها به سوی افزایش حمایت از تولیدکننده و کاهش حمایت‌های منفی بوده است. به طوری که میانگین حمایت درصدی از تولیدکنندگان از ۱۹۰٪- در برنامه‌ی اول به ۳۵٪- در برنامه‌ی چهارم رسیده است. در این میان حمایت‌های قیمتی روند افزایشی داشته، به طوری که بر اساس ضریب کمک اسمی در برنامه‌ی اول توسعه، قیمت‌های داخلی ۶۹٪ کم‌تر از قیمت جهانی بوده است. این مقدار در برنامه‌ی چهارم به ۲۱٪ رسیده است. حمایت‌های

بودجه‌ی دولت از تولیدکنندگان شیر به دلیل کاهش یارانه‌ی نهاده و یارانه‌ی انرژی روند کاهشی داشته است. با توجه به نتایج به دست آمده پیش‌نهادهای زیر ارائه می‌شود:

۱- با توجه به حمایت قیمتی منفی از تولیدکنندگان شیر و اهمیت شیر در رژیم غذایی، به نظر می‌رسد افزایش حمایت از این کالا باید از راه برگزیدن سیاست‌هایی که هزینه‌ی تولید را کاهش دهد صورت گیرد. برای این منظور پیش‌نهاد می‌شود بیمه‌ی گاوهای شیری در سطح روستاها به صورت گسترده‌ی اجرا شود. هم‌چنین اعطای وام‌های ضروری در مواقع مورد نیاز دام‌دار (مانند بیماری دام) به آسانی در اختیار دام‌دار قرار گیرد. در این راستا گسترش اعتبارات خرد می‌تواند موثر باشد.

۲- با توجه به هدف ایران در پیوستن به سازمان تجارت جهانی پیش‌نهاد می‌شود حمایت‌های بودجه‌ی‌ی مانند آن چه در کشورهای عمده‌ی تولیدکننده اعمال می‌شود (پرداخت‌های مستقیم بر اساس استانداردهای حفاظتی، مقیاس تولید و ...) به تدریج جای‌گزین حمایت‌های قیمتی شود.

۳- با توجه به اجرای قانون هدف‌مندی‌سازی یارانه‌ها، به ویژه یارانه‌ی حامل‌های انرژی، و با توجه به سهم ۷۰ درصدی یارانه‌ی انرژی در کل حمایت‌های بودجه‌ی دولت از تولیدکنندگان شیر، اجرای این قانون موجب افزایش هزینه‌های تولید خواهد شد. پس لازم است راه‌کارهایی برای تعدیل این هزینه‌ها از راه سیاست‌های مناسب مانند ارائه‌ی تسهیلات بانکی در موقع نیاز دام‌دار و به مقدار مناسب، افزایش تولید نهاده‌های تولید از راه سیاست‌هایی مناسب برای بهبود وضعیت تولید و عمل‌کرد تولیداتی مانند ذرت، سویا و مانند آن‌ها برگزیده شود.

منابع

- جیران، ع. و کیانی راد، ع. (۱۳۸۶). گزارش تحلیلی از محصولات لبنی در آمریکا و اتحادیه‌ی اروپا: ابزارها، دلایل و چالش‌ها. موسسه‌ی پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، مدیریت امور پردازش و تنظیم یافته‌های تحقیقاتی.
- حسینی، س. ص. و عرفانیان، ز. (۱۳۷۸). عوامل موثر بر تقاضای شیر و فرآورده‌های لبنی با تاکید بر تبلیغات (مطالعه‌ی موردی محصولات سازمان صنایع شیر ایران). دور اندیش، آ. (۱۳۸۷). تعیین ترکیب بهینه‌ی ابزارهای سیاست حمایتی در بخش کشاورزی ایران (محصولات منتخب: گندم، شیر و گوشت مرغ)، رساله‌ی دکترای دانشکده‌ی اقتصاد و توسعه‌ی کشاورزی، دانشگاه تهران.
- رحیمی، ع. (۱۳۷۹). سیاست‌های حمایت از کشاورزی. مطالعه‌ی موردی: بخش‌های دام و شیلات کشور، سلسله انتشارات روستا و توسعه: ۳۷: ۹۷-۱۷۸.
- کاظم نژاد، م.، جیران، ع. و گیلان پور، ا. (۱۳۸۳). بررسی اقتصادی محصولات دامی جلد ۱، مطالعه‌ی موردی شیر، وزارت جهاد کشاورزی، معاونت برنامه‌ریزی و اقتصادی، موسسه‌ی پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی.
- محمدیان، م. و مهربانیان، ا. (۱۳۸۴). سیاست‌های حمایتی از تولیدات لبنی در ایران و جهان، موسسه‌ی پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی.
- مرکز آمار ایران، سالنامه‌ی آماری، سال‌های مختلف.
- وزارت جهاد کشاورزی، شرکت سهامی پشتیبانی امور دام، دفتر برنامه‌ریزی، تشکیلات و بودجه.
- وزارت جهاد کشاورزی، آمارنامه‌ی کشاورزی، سال‌های مختلف.
- وزارت راه و ترابری، سازمان حمل و نقل و پایانه‌های کشور، سالنامه‌ی آماری حمل و نقل جاده‌یی، سال‌های مختلف.
- وزارت نیرو، سازمان بهینه‌سازی مصرف سوخت، اطلاعات انرژی کشور، سال‌های مختلف.

وزارت نیرو، مرکز اطلاعات، اسناد و کتابخانه، سالنامه‌ی انرژی، سال‌های مختلف.

Census of Agriculture (2002), the U.S. Department of Agriculture (USDA) http://www.nass.usda.gov/census_of_Agriculture.

OECD (2005), Agricultural policies in OECD countries: Monitoring and Evaluation, Pries.

OECD (2007), Agricultural policies in non-OECD countries: Monitoring and Evaluation, Pries .

OECD (2000), Methodology for the measurement of support use in policy evaluation.

Portugal, L. (2002), Methodology for the measurement of support and use in policy evaluation. OECD Pries.

The European Commission (2004), The Common Agriculture Policy Explained,.

http://europa.eu.int/comm/agriculture/publi/capexplained/cap_en.pdf.

